

Enhetsskola och mångfaldsskola

Eftermiddagsseminarium i samarbete med PRO Kultur i ABF-huset 26/II

Medverkande: Hans-Erik Östlundh, Ingvar Carlsson, Jan-Erik Wikström och Anne-Marie Lindgren. Kommentatorer Gunilla Larsson, utbildningsledare i Botkyrka kommun och Lennart Grosin, docent i pedagogik i Stockholm. Seminarieledare Bengt Göransson.

Seminariet inleddes med en historisk genomgång av reformerna på skolområdet av Hans-Erik Östlundh. Inte mycket hände från beslutet om allmän folkskola 1842 till enhetsskolebeslutet 1950, utom under en period på 1910-talet, konstaterade han. Då var liberalen Fridtjuv Berg och socialdemokraten Värner Rydén ecklesiastikministrar och under denna tid infördes både försättningskola och lärlingsutbildning. Lärarutbildningen förbättrades. 1919 tillkom en undervisningsplan som gällde ända fram till 1950! Det var alltså fullt möjligt för en lärare att verka inom ramen för samma regler under hela sin lärarbana, i viss kontrast till dagens reformhysteri. På 1960- och 70-talen höjdes röster för ett reformstopp i skolan, berättade han, något som dock aldrig skedde. 1927 fastlades folkskolan som bottenskola för all fortsatt utbildning. Detta år pläderade också Richard Sandler (s) som den förste för en nio-till tioårig grundskola. Men det var för tidigt. Hela trettioalet var reformfattigt sånär som på att skolplikten förlängdes till sju år. Ambitionen från 1910-talet att göra skolan till ett instrument för samhällsförändring strandade, så mycket märkligare som Sverige näst Portugal hade den kortaste obligatoriska skolan i Europa, sade Östlundh. Både den ekonomiska och geografiska lösningen för att gå vidare efter folkskolan saknades, men det politiska intresset för skolfrågorna var minimalt i alla partier. Sålunda pläderade ABF-chefen Gunnar Hirdman mot utbyggd utbildning då detta riskerade att dränera rörelsen på goda krafter! Två debattartiklar signalerade en förändrad inställning i början av fyrtioalet. Det var "De ekonomiska utbildningshindren" av socialdemokraten Per Åsbrink och "Demokrati och utbildning" av bondeförbundaren Sten Wahlund. Han var professor i statistik och kunde med siffror visa att - den ofta obefintliga och dyrbara - realskolan hindrade den rörlighet som utvecklingen krävde. Det som skulle få stenarna att rulla var den allians som nu utvecklades mellan bönder och arbetare, liksom inom många andra samhällsfaktorer, sade Östlundh. Men i mitten av trettioalet skedde också det som kallats "föräldrarnas skolreform" och som innebar att när säkrare anställning och bättre löner började utvecklas från mitten av årtiondet vågade också fler familjer skicka sina barn till realskolan, konstaterade Östlundh. Han var själv en produkt av detta och i grannkommunen fick också bondpojken Thorbjörn Fällin börja realskolan. En förutsättning för utvecklingen var att alltfler kommuner startade egna realskolor, ofta på initiativ av folkskollärare och folkbildare, som först lanserat sk högre folkskolor. Ett par sådana lärare och kommunalpolitiker var Sten Berglund, en period landets ende vänstersocialistiske kommunalråd och porträtterad av Birger Norman, f d elev i Ytterlännäs högre folkskola, samt bondeförbundaren Harald Larsson i Hedenäset, skolstyrelseordförande i Hietaniemi och senare bondeförbundets skolideolog.

Östlundh gick sedan vidare till efterkrigstidens skolreformer och uppehöll sig först vid socialdemokraternas märkliga utveckling på området. Redan i partiets efterkrigsprogram infördes förslag om 9-10-årig enhetsskola av Ernst Wigforss och Richard Sandler men i samma års partiprogram tog man inte ställning. Efter påtryckningar av LO, kvinnoförbundet, SSU m fl uppdrogs dock åt partistyrelsen att tillsätta en skolkommitté för att utarbeta ett skolprogram. I kommittén ingick bl a Alva Myrdal och Josef Weijne och när 1946 års skolkommision under ledning av Tage Erlander tillsattes avspeglades den interna kommitténs ställningstaganden i direktiven. Även folkpartiet och bondeförbundet hade svårt att bestämma sig i frågan bottenskola/enhetsskola men under arbetet med kommissionen klarnade det. Endst kommunisterna tog från början kompromisslöst ställning för enhetsskolan och ansåg inte att något utredning behövdes.

Vid seminariet aktualiserades huvudsekreteraren Stellan Arvidssons numera bättre kända relationer till Östtyskland och en deltagare undrade hur mycket han influerats av östtysk skolpolitik. Inga belägg finns för detta, utom möjligen något enstaka besök, svarade Östlundh, men frågeställaren hävdade att utbyte skett mellan enskilda rektorer och skolor och östtyska diton.

När betänkandet lades fram 1949 var positionerna klara: endast högern röstade för ett fortsatt parallellskolesystem. På Richard Sänders förslag beslutades om en försöksverksamhet i vilken alla hittillsvarande skolformer skulle ingå. När barnkullarna växte på 50-talet inrättades allt fler enhetsskolor över hela landet – det gamla systemet med uttagning till realskolan efter fyran kunde inte hantera anstormningen, berättade Ingvar Carlsson senare – och 1956 beslöts att enhetsskolan skulle genomföras i Sverige efter förberedelser av 1957 års skolberedning. Bakom beslutet låg ecklesiastikminister Ragnar Edenmans inflytande och beslutsförmåga, sade Hans-Erik Östlundh. Flertalet pionjärkommuner var industristäder medan storstäderna halkade efter. I Stockholm inrättades den s k ”Berlinmiuren” som gjorde området söder om Söder till ett sammanhängande försöksdistrikt. Liknande fenomen skedde i Göteborg och Malmö. Sist att inrätta enhetsskolor var stiftsstäderna, där traditionen från de gamla katedralskolorna levde kvar, undantagandes Linköping. Lokala bondeförbundare var heller inte lika entusiastiska som partiets centrala ideologer. I de bägge bf-fästena Sörmland och Halland avslutades inte reformprocessen förrän 1973. I 1957 års skolberedning borgade socialdemokraterna Ragnar Edenman och Stellan Arvidsson, folkpartisten Gunnar Helén, bondeförbundaren Harald Larsson och högermannen Erik Arrhén för framgången, betonade Östlundh. Huvudsekreteraren Jonas Orring från SÖ var också en viktig aktör i sammanhanget. Slutet blev den s k Visbykompromissen mellan Edenman och Helén som banade väg för beslutet om att enhetsskolan skulle börja genomföras från 1962. Högstadiet skulle differentieras på tre linjer i nian och tre karaktärsämnen skulle nivågrupperas på högsta-diet. Redan ett par år senare presenterade emellertid SÖ, nu under Hans Löwbeers ledning, ett förslag om ett helt odifferentierat högstadium som lades till grund för en proposition. Han kunde stödja sig på beslutet om en fortlöpande skolreform. Men kritiken lät inte vänta på sig. År 1970 gjorde högerledaren Yngve Holmberg ett utfall mot den nya skolans läroplan och organisation som fångades upp av Helén och även av Hedlund som något diffust hävdade att den svenska skolan inte var riktigt bra. Dåvarande utbildningsministern Ingvar Carlsson avvärjde dock kritikerna genom besluten om SÖ:s vetenskapliga råd och utredningen om skolans inre arbete, en utredning som Anne-Marie Lindgren, dåvarande handläggare av reformen på utbildningsdepartementet berättade mer om senare under seminariet. Efter Östlundhs historieexposé var det dags för några personliga minnen av skolgången på trettio-och fyrtiotalen av Ingvar Carlsson.

Ingvar Carlsson berättade att han var född 1934 och på ”hans tid” var det mycket ovanligt att arbetarbarn fortsatte på realskolan. Trots detta gick hans 11 år äldre bror i realskolan, kanske beroende på stimulans från fackligt aktive Josef Weijne, senare utbildningsminister, och på att hans far deltog i en studiecirkel. Terminsavgiften kunde man få dispens från under ganska förnedrande former, det ropades upp i klassrummet, och böcker försökte man få tag på second hand, om inte läraren krävde senaste upplagan. Fadern dog när Ingvar Carlsson var 12 år och familjen diskuterade nu hur man skulle ha råd att låta både Ingvar och hans fyra år äldre bror – de var tre bröder – gå i realskolan. Man kom fram till att om man jobbade alla skollov så skulle man kunna ta sig fram till realexamen. ”Jag har jobbat som piccolo på Stadshotellet, springsjas, cykelvakt och resgodsansvarig på SJ”, berättade Ingvar Carlsson. Att fortsätta på gymnasiet ansågs dock uteslutet, det förekom inte i föreställningsvärlden. Men det fanns tre andra vägar för någon som ändå ville skaffa sig högre utbildning, socialinstitutet, de tekniskt gymnasium och handelsgymnasium. Han ville också nämna Hermods och NKI, Försvarets läroverk och folkhögskolorna. Bra utbildningar, sade Ingvar Carlsson, som själv valde handelsgymnasium. När han efter tre år som skadereglerare ville fortsätta och studera till pol mag på Lunds universitet skrev han till ecklesiastikdepartementet och frågade hur han skulle bära sig åt och fick i ett svarsbrev anvisningar om att han kunde söka in genom särskild prövning i fyra ämnen vid läroverket i Borås. Ett fint exempel på hur ett ämbetsverk kan fungera, sade han. Så alldeles tilltäppt var inte systemet, och han menade att dessa alternativa vägar var viktiga också som förberedelser för de stora reformer som komma skulle. Efter andra världskriget började man på allvar fråga sig om man verkligen fick fram de bästa begåvningarna genom det urvalssystem på klassbasis som gällde i Sverige. Allt fler började inse att en breddning av systemet var nödvändigt för att få tag på spetsbegåvningarna och snart sprängde anstormningen av nya elever helt det gamla systemet. Själv finansierade Ingvar Carlsson sina studier genom statliga studiestipendier, annars hade det aldrig gått. Han tog sin pol mag på halva tiden och kom ut tur högskolan utan några skulder. Kanske skulle han ha fortsatt

inom högskolan om inte Tage Erlander 1958 hade erbjudit honom jobb i statsrådsberedningen. Någon frågade hur det gick med flickskolorna. Svaret var att man efter sex år i flickskolan kunde gå vidare antingen via treårig realskola eller fyraårigt gymnasium, dvs det tog ett år längre för flickorna att bli studenter, men pojkarna hade ju andra sidan värnplikten, som Ingvar Carlsson påpekade. När fackskolan kom 1965 drunknade flickskolorna i den. Ingvar Carlsson underströk också att lärarna var oerhört viktiga under hans skoltid, då fanns många stora och originella personligheter kvar i läraryrket, som fortfarande hade status och ansågs attraktivt. Bengt Göransson fyllde i och sade att numera har hela samhället förvandlats till en butik, även skolan, där eleverna kräver leverans, inte av kunskap utan av betyg.

Jan-Erik Wikström berättade att han kom från ett fattigt medelklasshem; sin skolgång klarade han via stipendier från Falu läroverk och sedan Wihllockska i Göteborg, som bägge var försedda med rejäla fonder. Han övergick sedan till att berätta om Gunnar Helén som kom från ett lärarhem och tidigt lärde sig läsa tidningen och lyssna på intressanta radioprogram. Helén blev ordförande i Folkpartiets ungdomsförbund vid mogna 34 års ålder; dessförinnan var han radioreporter. Samtidigt kom han in i riksdagen. Han författade den 48 sidor långa partimotion som låg under folkpartiets ställningstagande i skolfrågan 1955-1956. Den fortsatta utvecklingen drevs framåt under nära samarbete mellan Edenman och Helén. Gunnar Helén hade till och med tidvis eget rum på ecklesiastikdepartementet. 1965 blev Helén landshövding i Växjö varifrån han dock återvände till politiken som partiledare efter Widéns sjukdom och avgång 1970. Hans credo som skolpolitiker var att man genom kunskap kunde motarbeta ondska och vidskepelse för att i stället skapa arbete, förståelse och glädje bland människor. Också J-E Wikström hade många minnen av viktiga lärare, men betonade också att bland lektorerna på ett läroverk kunde det finnas en hel del bitterhet över att inte ha kommit vidare i det akademiska livet – något som kunde leda till illasinnade konflikter. Eller också brydde sig en kemilärare inte alls om att undervisa i kemi utan undervisade om Strindberg i stället.

Anne-Marie Lindgren berättade att hon för 40 år sedan, som ung handläggare på utbildningsdepartementet, år 1970 fick hand om utredningen SIA, uttytt Skolans inre arbete. SIA var svaret på en interpellationsdebatt i riksdagen om vad man skulle göra med de s k svagpresterande ungdomarna – ett problem som finns kvar än idag, ganska oförändrat, trots nya beteckningar och mycken pedagogisk möda. Lösningförslagen känns också igen från förr: permission från skolan och praktikplatser för de mest skoltrötta, ökad differentiering inom grundskolans ram m m och här skymtar också en begynnande decentraliseringsdiskussion och fröet till den kommunalisering som skedde på nittioalet, sade hon. Kostnaderna för specialundervisningen uppgick på sina håll till 30 procent av undervisningskostnaderna och riskerade att öka. Kraven på regelförändringar ökade och den slojade differentieringen på högstadiet ifrågasattes. Dock kunde man 1970 faktiskt få jobb efter halva gymnasiestudier, något som är praktiskt taget omöjligt idag för att inte tala om dem som lämnar grundskolan utan att ha uppnått målen. Åsynen av dessa 16-åringar med hela livet framför sig och inga möjligheter alls gjorde Anne-Marie Lindgren djupt upprörd. Kunskapsnivån i den svenska skolan var redan då, på 70-talet, hög med internationella mått mätt utom när det gällde matematik. Matematiken har sedan fortsatt att vara ett sorgebarn. På nittioalet var svenska skolan som bäst, men sedan har resultaten sjunkit gradvis, särskilt i matte, men även något när det gäller läsförståelse och svenska. Idag har skillnaderna mellan skolor ökat i Sverige, vilket främst avspeglar den ökade segregationen i samhället, men där även det fria skolvalet och friskolorna spelar in på marginalen, sade Anne-Marie Lindgren. Att gå i skolan i Danderyd respektive Rinkeby är helt olika saker. Och det är inte invandrarbakgrunden som avgör utan föräldrarnas utbildningsnivå.

Vi har inte en enhetsskola i Sverige längre, konstaterade hon, parallellskolesystemet har återinförts bakvägen genom friskolereformen som naturligtvis innebär ökad social skiktning. Men den viktigaste skiktningmekanismen är segregationen: Stockholm är Europas mest segregerade stad. Men de duktiga eleverna har inte blivit bättre medan de svaga har blivit sämre genom den ökade differentieringen, vilket avspeglas i de internationella jämförelserna. Och nu lägger folkpartiet fram ett skolprogram där de vill förstatliga skolan på nytt, införa en-

hetliga regelverk, ökad likvärdighet och ökad central kontroll. Vi är alltså på väg tillbaka till det enhetliga system som enhetsskolan gick ut på, konstaterade Anne-Marie Lindgren. Den reformen framstår som allt riktigare. Det viktigaste är dock inte huvudmannskapet utan finansieringsformen, underströk hon. När elever överger en skola tar de skolpengen med sig – därför räknar vi varje månad våra elever i varje skola, berättade utvecklingschefen i Botkyrka, Gunilla Larsson i sitt inlägg.

Anne-Marie Lindgren fick frågan varför man egentligen genomförde kommunaliseringen och friskolereformen på nittiotalet när skolan i själva verket stod på topp. Hon svarade att bakom reformerna fanns en underliggande skolkonservativ, elitinriktad skoldebatt som utgjorde den politiska jordmån där besluten togs.

När Gunilla Larsson började arbeta i Botkyrka på 70-talet hade hon en enda elev med invandrarbakgrund i sin klass. Idag har 98-99 procent av eleverna i området invandrarbakgrund. 25 procent kan räknas som svagpresterande. Trots stora satsningar har man inte kommit framåt. Hon underströk att numera gör människor en boendekarriär, dvs så fort man kommit på grön kvist flyttar man från Botkyrka. Hon ville understryka att vi har ett nytt parallellskolesystem i Sverige, numera även förstärkt av s k koncernskolor där kommunen får betala även för barn som inte bor i området. Men när man slutar i kommunens skolor tar man med sig skolpengen. Det blir en ond spiral. Hon underströk också att den sammanhållna lärarutbildningen för grundskolan gjort att det blivit väldigt lätt för rektorer att sätta lärare utan behörighet på lediga tjänster. Hon efterlyste också mer forskning i klassrummet där många utmärkt bra och duktiga lärare själva skulle kunna medverka och forska på sin egen verksamhet.

Lennart Grosin undeströk också han att som skolforskare idag var det oundvikligt att konstatera att svenska skolan dras med mycket svåra problem. Förra året klarade inte tio procent av grundskoleeleverna målen, i år är det elva procent, utvecklingen går åt fel håll. Lärarrollen har urholkats till en coachroll, i värsta fall har läraren blivit elevernas "betjänt." Skoldebattören "Åstorparen" som förr pläderade för att läraren skulle plockas ner från sin piedestal har fått som han ville i alla avseenden. Läraryrket har förlorat hela sin status.

Men Grosin hade i sin forskning de senaste 20 åren ägnat sig främst åt möjligheter, inte problem. Han underströk att när den första Lgr kom 1962 skedde studievalet först i nian och 30 procent av arbetareleverna valde då gymnasieförberedande kurs. Efter Lgr 69 när valet i stället skedde inför inträdet i högstadiet sjönk andelen till några få procent. Han ville tillskriva den högre siffran lärarnas förmåga att se och entusiasmera elever även från studieovana hem.

Alla elever kan lyckas, det var hans tes, och de skolor där man får de bästa resultatet är de där man idag kombinerar både kunskap och omsorg. Att bara satsa på kunskap, räckte kanske på Ingvar Carlssons tid, men idag måste man möta eleverna, också socialt och personligt, menade han. I de skolor där man lyckas skyller man aldrig ett skolmisslyckande på eleven utan alltid på skolan själv där man inte arbetat på rätt sätt. Föräldrarnas utbildning, elevens egna resurser osv spelar naturligtvis en stor roll, men med en riktig satsning både pedagogiskt och socialt kan man minska föräldrarnas betydelse högst avsevärt, sade Lennart Grosin. Den 26 januari 2010 återkommer skolfrågorna på ABF i en serie programpunkter, meddelade Bengt Göransson.

Kerstin Vinterhed